

Waingertner, Przemysław

"Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem", Waldemar Potkański, Warszawa 2002 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 36/2, 230-232

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Waldemar Potkański, *Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*, Warszawa 2002, Wydawnictwo DiG, ss. 256

Waldemar Potkański dał się już poznać czytelnikowi fachowych periodyków historycznych jako autor interesujących artykułów, dotyczących polskich ruchów i myśli politycznejprzełomu XIX i XX w.¹ Na rynku księgarskim ukazała się również jego pierwsza monografia pt. *Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*, która jest przedmiotem niniejszejrecenzji.

Problematyka podjęta w rozprawie Potkańskiego zasługuje na szczególną uwagę z kilku powodów. Pierwszy z nich (słusznie podnoszony przez samego autora) to fakt, iż „geneza wydarzeń, które doprowadziły w 1918 r. do odzyskania przez Polskę niepodległości, jest zagadnieniem stale budzącym żywy dyskurs wśród historyków” (s. 9), a omawiana przez niego kwestia stanowi jej istotny element. Powód drugi to sygnalizowana w tytule książki próba zaprezentowania różnorodnego, wielonurtowego, skomplikowanego strukturalnie ruchu społeczno-politycznego, wymagająca szeroko zakrojonych, pracochłonnych badań źródłowych i godnej pochwały ambitnejpostawy badawczej. Wreszcie należy podkreślić, że ugrupowania polityczne, określane przez Potkańskiego mianem „narodowo-niepodległościowych” — dokonujące przed wybuchem I wojny światowejdramatycznych, a zarazem niejednoznacznych wyborów politycznych i organizacyjnych, w wyniku których po opuszczeniu Ligi Narodowejewoluowały w kierunku polskiejirredenty — stanowią, z jednejstrony, wyjątkowo interesujący obiekt studiów, z drugiejż — nie zostały jak dotąd opisane w literaturze przedmiotu równie wyczerpująco, co środowiska, względem których określały się ideowo, tzn. obóz narodowy i lewica niepodległościowa². Wypadazatem odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu treść publikacji odpowiada sygnalizowanym przez autora planom badawczym i wypełnia oczekiwania czytelnika.

Zasadnicza część monografii składa się z trzech obszernych rozdziałów, podzielonych na podrozdziały i ujmujących omawianą w nich problematykę według zasady chronologiczno-problemowej. W rozdziale pierwszym pt. *Powstanie organizacji narodowo-niepodległościowych na początku XX wieku* W. Potkański ukazuje powstanie, rozwójstrukturalny i myśl społeczno-polityczną obozu narodowego na ziemiach polskich; omawia wewnętrzny kryzys ideowo-polityczny i organizacyjny w ruchu narodowym, jaki ten przeżywał w wyniku wewnętrznych sporów, dotyczących stosunku do Rosji, panslawizmu, rewolucji 1905 r., strajku szkolnego i bojkotu szkoły rosyjskiej; przedstawia proces rozpadu obozu — secesji Związku Młodzieży Polskiej, „Zet”, Narodowego Związku Robotniczego, Narodowego Związku Chłopskiego i in. — a także wyodrębnienia się politycznego środowiska „Zarzewia”. Rozdział drugi, zatytułowany *Programy i działalność polityczna ruchu narodowo-niepodległościowego w latach 1908-1914* prezentuje kształtowanie się struktur, działalności i programu ruchu „zarzewiackiego” oraz innych ugrupowań, odchodzących od Ligi Narodoweji ideologii obozu narodowego w latach 1908-1914, a także ich współdziałanie polityczne przed wybuchem WielkiejWojny na terenie Galicji. W rozdziale ostatnim (*Militarna działalność ruchu narodowo-niepodległościowe-*

¹ Zob. np. W. Potkański, *Zawiązanie, działalność oraz wystąpienie Związku Młodzieży Polskiej z Narodowej Demokracji w 1909 r. i utworzenie „niezależnego Zetu”*, „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 4.

² Charakterystyczne, iż w odróżnieniu od literatury naukowejt. polskiejirredenty i obozu narodowego podstawowe, najczęściejcytowane pozycje do dziejów „Zetu” i „Zarzewia” to publikacje mające charakter pośredni pomiędzy wspomnieniami a opracowaniem historycznym, zob. np. T. Katelbach, *Zet, „Zeszyty Historyczne”* (Paryż) 1968, z. 13; J. Rakowski, *Zetowcy ipiłsudczycy*, ibidem 1980-1981, z. 54-56; *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice niepodległość wspomnienia*, red. T. W. Nowacki, Warszawa 1996.

go w *wprzedej* I wojny światowej) zostały ukazane: proces powstawania oraz funkcjonowania struktur paramilitarnych, zakładanych na obszarze zaboru austriackiego przez organizacje wywodzące się z ruchu narodowego, lecz ewoluujące w kierunku polskiej irredenty; szkolenie oraz współpraca organizacji paramilitarnych; wreszcie prognozy i plany polityczne, wypracowane w środowiskach polskiego ruchu narodowo-niepodległościowego przed wybuchem I wojny światowej. Omówione rozdziały poprzedza wstęp, w którym autor charakteryzuje problematykę książki, dotychczasowy stan badań w podejmowanej przez siebie tematyce oraz wykorzystany materiał źródłowy. Podsumowujące wnioski Potkański zaprezentował w zakończeniu. Ponadto monografia zawiera bibliografię, indeks osobowy, spis kilkunastu zamieszczonych w książce ilustracji oraz wykaz skrótów.

Niewątpliwym atutem rozprawy jest jej bogata baza źródłowa i wykorzystanie w szerokim zakresie literatury przedmiotu. Autor przeprowadził kwerendę źródeł w kilkunastu archiwach krajowych i zagranicznych, m.in. w Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Bibliotece Narodowej i Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie-Rembertowie, Fundacji-Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece Jagiellońskiej i Archiwum Państwowym w Krakowie, Archiwum Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, Lwowskiej Bibliotece Naukowej i Centralnym Historycznym Archiwum Ukrainy we Lwowie. Wykorzystał kilkadziesiąt tytułów prasowych z epoki, liczne drukowane pamiętniki, wspomnienia, zbiory publicystyki i dokumentów oraz blisko 300 opracowań. Na słowa uznania zasługuje również dbałość autora i wydawcy o wspomniany już aparat naukowy książki. Indeks osób i wykaz skrótów oraz przypisy zamieszczone na dole strony (niestety nie jest to obyczaj zawsze praktykowany w pracach naukowych, co przy współczesnych możliwościach edytorskich budzi zdziwienie) ułatwiają czytelnikowi orientację w zasadniczym tekście i odnalezienie poszukiwanej informacji. Warto również podnieść zalety konstrukcyjne samego tekstu, w którym szczegółowa analiza ważnych wydarzeń i procesów sąsiaduje z próbami podsumowujących, syntetycznych ujęć.

Doceniając powyższe zalety omawianej monografii, należy jednak zgłosić wobec niej kilka zastrzeżeń i uwag krytycznych. Pierwsze z nich dotyczą bazy źródłowej literatury wykorzystanej w pracy. Pomimo sygnalizowanej wcześniej pieczołowitości autora przy kwerendzie archiwaliów, tytułów prasowych i opracowań, zabrakło wśród nich ważnych pozycji. Do zespołów archiwalnych, zawierających informacje istotne dla problematyki książki, a pominiętych przez Potkańskiego należą Akta Organizacji Młodzieżowych z lat 1904-1936, Akta Józefa i Aleksandry Piłsudskich oraz Zespół Walerego Sławka z AAN, a także — trudniej dostępna, rzecz jasna — Kolekcja Instytutu Józefa Piłsudskiego w Warszawie, przechowywana w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (Archiwum Ogólne), zawierająca m.in. wspomnienia Walerego Sławka, doprowadzone do lipca 1917 r.

Wśród kwerendowanych przez autora tytułów prasowych odczuwalny jest także brak kilku periodyków podstawowych dla odtworzenia myśli oraz działalności tzw. Młodzieży Narodowej („Zetu”), a zwłaszcza jej stosunku do czynu zbrojnego, rodzimego obozu narodowego i polskiej irredenty. Są to np. „Młodzież”, „Miesięcznik Młodzieży Polskiej” (pisma warszawskie, ale odnoszące się do problematyki trójzaborowej) i lwowska „Tekka”. Co prawda, autor uzasadnia pośrednio brak tego ostatniego pisma jego szybkim podporządkowaniem Lidze Narodowej, ale nie jest to chyba ocena, z którą do końca można się zgodzić, zważywszy, jak duży wpływ miała „Tekka” na formowanie poglądów „Młodzieży Narodowej” (s. 55-56).

Wśród źródeł i wspomnień drukowanych oraz wykorzystanej literatury nie odnajdzie czytelnik istotnych publikacji (które z powodzeniem mogłyby bez ilościowego rozbudowywania bibliografii zastąpić w niej pozycje mniej istotne z punktu widzenia zasadniczego wykładu). Są to m.in. wspomnienia Józefa Dąbrowskiego, Wacława Jędrzejewicza i Władysława Kłyszew-

skiego, mające walor wydawnictwa źródłowego opracowanie Tomasza Piskorskiego oraz publikacje Przemysława Olstowskiego, Ludwika Hassa, Jana Borkowskiego, Andrzeja Małkiewicza i Zenona Kmiećka³.

Niektóre fragmenty książki i ferowane przez Potkańskiego sądy również budzić mogą pewne wątpliwości i polemikę. Autor, opisując proces odchodzenia Zetu od Ligi Narodowej i słusznie wskazując na takie jego powody, jak m.in. spory o program społeczny i narodowy, stosunek do Rosji i rewolucji 1905 r., pomijając jednak pierwszorzędne, choć innego rodzaju okoliczności, podnoszone przez samych zetowców—panujące wśród Młodzieży Narodowej poczucie własności i możliwości, wynikające z sukcesu strajku szkolnego, oraz przekonanie, że Roman Dmowski i jego adherenci mogą utracić poparcie społeczne w wyniku swej prorosyjskiej polityki i należy w związku z tym podążyć własną drogą⁴. Nieco jednostronnie ukazał Potkański, jak się zdaje, oblicze polityczne „Zetu” w latach poprzedzających wybuch wojny światowej, akcentując jego ciężenie ku Lidze Narodowej pomimo wcześniejszego zerwania z nią i konfrontując tę postawę z podkreślaną przez niego zdecydowaną proirredentystyczną postawą „Zarzewia” („niezależnego «Zetu»”). Wyraźnie zabrakło miejsca dla „Zetu” także w początkowych fragmentach monografii, opisujących początki Ligi Polskiej (tymczasem warto przecież pamiętać, iż to Związek Młodzieży Polskiej został założony wcześniej).

Powyższe krytyczne czy polemiczne uwagi nie mogą zmienić zasadniczej oceny książki Waldemara Potkańskiego. Autor ten, wybierając do opracowania tematykę trudną i wymagającą sprawności warsztatowej, odniósł jednak sukces. Powstała praca ważna, o której wartości stanowi nie tylko zawarta w niej faktografia, ale i wybory i sądy autora—wskazujące nowe możliwości badawcze i skłaniające do polemiki, co jest przecież cechą wartościowej literatury historycznej.

Przemysław Waingertner

Łódź

The Presidential Companion. Readings on the First Ladies, ed. Robert P. Watson, Anthony J. Esterkowicz, University of South Carolina Press 2003, ss. 349

Żony prezydentów USA, traktowane jako nieodłączny element narodowej historii, cieszyły się zwykle dużą sympatią rodaków. To frapujące i ważne zagadnienie prawie od dwu dekad gości coraz częściej w pracach nie tylko historyków, rewidujących nieraz poważnie wcześniejsze opracowania o kolejnych mieszkańcach Białego Domu. Badania nad *First Ladies*, które stają się same w sobie osobnym polem badawczym, mają też wymiar interdyscyplinarny, wpływają bowiem również na studia nad historią amerykańskiej prezydentury, historią społeczną, problematyką kobiecą oraz w ogóle historią Stanów Zjednoczonych.

³ J. Grabiec [J. Dąbrowski], *Czerwona Warszawa przed ćwierć wiekiem. Moje wspomnienia*, Poznań 1925; W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia*, Wrocław 1993; W. Kłyszewski, *Z moich wspomnień*, Kraków b.d.w.; T. Piskorski, *W pięćdziesiątą rocznicę powstania Zetu. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej (Młodzieży Narodowej) 28 i 29 XI 1936*, Warszawa 1937; P. Olstowski, *General Gustaw Orlicz-Dreszer 1889-1936*, Toruń 2000; L. Hass, *Losy człowieka i pokolenia*, „Wież” 1973, nr 10; J. Borkowski, *Zetowcy w Polsce międzywojennej*, „Pokolenia” 1979, nr 4, s. 151; A. Małkiewicz, *Program i organizacja Związku Młodzieży Polskiej „Zet” 1887-1904*, ibidem 1974, nr 4; Z. Kmiećka, *Działalność Związku Młodzieży polskiej „Zet” (1887-1904)*, ibidem 1979, nr 2.

⁴ J. Rakowski, *Zetowcy...*, „Zeszyty Historyczne” 1980, z. 54, s. 13; S. Szwedowski, *Dzieje ruchu zetowego w Polsce 1886-1945*, Oddział Rękopisów BUW, sygn. 1745, t. 1, s. 667-668.